3. Příchod do Evropy a pojmenování Romů

„Cikán není žádné hanlivé slovo… *V určité době se začalo slovo cikán považovat za hanlivé, ačkoli v překladu z původního jazyka těchto lidí znamená lid a ačkoliv bylo v různých tvarech přejato do všech evropských jazyků.*
Na slově cikán… však není nic hanlivého a tito lidé se tak označovali po staletí.“
(Ministr školství mládeže a tělovýchovy ČR Eduard Zeman, 1999.)

Romové přicházeli do Evropy přes Malou Asii a Balkán, tedy oblasti, které patřily k tzv. Byzantské říši. Přítomnost Romů v Byzanci, potažmo i na evropském kontinentu můžeme s velkou mírou pravděpodobnosti předpokládat minimálně od **12. století** (možná i podstatně dříve), ale nečekejme jednoznačné doložení této domněnky v historických pramenech. Pokud dobové písemnosti obsahují zmínky o lidu Romy připomínajícím, není zcela jasné, zda se skutečně o Romy jedná. Historické údaje z 12.–13. století, citované opakovaně různými autory jako zmínky o Romech, zůstávají nejisté.

Informace obsažená v kronice neznámého **mnicha z kláštera na hoře Athos v Řecku** kolem **roku 1068** se velmi pravděpodobně Romů skutečně týká. Pojednává o lidech zvaných **Atsínganoi** (Atsigános, Athinganoi), pohybujících se v oblasti Cařihradu.

Podle některých badatelů bylo slovo Athinganoi označením pro příslušníky cizí heretické sekty, která se v oblasti Malé Asie věnovala věštění a černé magii. Romové měli být s touto sektou omylem ztotožněni, neboť se stejně jako oni věnovali magii, vzhledem se výrazně odlišovali od místního obyvatelstva, a navíc přicházeli ze stejné oblasti. Pobytem na maloasijském území mohli Romové převzít některé prvky místní kultury a zvyklosti, které byly typické i pro sektu Athinganů. Je však také možné, jak míní někteří byzantologové, že termínem Athinganoi byli od počátku nazýváni právě Romové. Za sektu kacířů mohli být označeni církevními autoritami díky provozování z tehdejšího hlediska velmi nebezpečných, a proto odsuzovaných činností i praktik. Dle duchovních se měli lidé vyvarovat setkání s těmito heretiky, a především je neměli vpouštět do svých domovů, „neboť učí ďábelské věci“.

Ať již byli Romové skutečně Acingané, nebo byli v raném středověku s příslušníky cizí heretické skupiny jen omylem ztotožněni, již to nic nezmění na faktu, že **z označení Athinganoi – Atsigános vzniklo jedno z nejrozšířenějších pojmenování Romů v Evropě: Cikán** (německy Zigeuner, italsky Zingar, francouzsky Tsigan, maďarsky Cigány atd.). Podstatné je, že slovo Athingan mělo od počátku negativní zabarvení, kterého se nezbavilo ani při postupné přeměně na výraz Cikán. Pro vztah většiny k romské menšině je příznačné, že tímto **termínem byli Romové nazýváni svým okolím, aniž by jej sami vytvořili, nebo alespoň posléze akceptovali; s názvem Cikán se Romové beze zbytku neztotožnili nikdy.**

Podobně severští Inuité nikdy nepřijali označení Eskymáci – požírači syrového masa; nebo původní obyvatelstvo Ameriky, dělící se na řadu často nepřátelských kmenů, nepřijalo souhrnné označené Indiáni /které shodou okolností vzniklo také omylem – v důsledku Kolumbovy záměny nově objeveného amerického kontinentu za Indii/.

Jak naznačuje úvodní citace, neznalost správné terminologie ve vztahu k Romům přetrvává nejen u široké veřejnosti, ale nevyhýbá se, bohužel, ani vysokým státním činitelům. Přitom **citlivé respektování správného pojmenování je nikoliv nejdůležitějším, zato však nezbytným předpokladem k navázání rovnocenné a efektivní komunikace mezi majoritou a minoritami vůbec.**

Jednotlivé romské (subetnické) skupiny užívaly od nepaměti pro své členy jména vyplývající z jejich mateřského jazyka – romštiny (autetnonyma). Podobně jako u jiných národů i u Romů mívají tato slova význam většinou: člověk, muž, žena, v množném čísle lidé – ve smyslu příslušníci skupiny. Vlastních etnických názvů existuje u Romů celá řada, stejně jako je celá řada romských skupin a podskupin, z nichž některé uznávají pouze své úzké skupinové označení a obecnější název Rom neakceptují, anebo pro ně není tak důležitý.

Mnohočetnost romských skupin je patrně pozůstatkem diferenciace Romů do původních indických kast a podkast. Každá kasta užívala svoje speciální označení – často dle provozované profese – které bylo nadřazeno souhrnnému pojmenování kast s podobným statusem – jako bylo např. slovo dom. Dodnes se při seznamovacím rituálu Indové ptají především na příslušnost ke konkrétní skupině /kastě, podkastě/, která je rozhodující. Podobným způsobem bylo velkému množství národů obývajících Indii ještě donedávna cizí obecnější povědomí o indické sounáležitosti; to je produktem teprve moderní doby.

Některé romské kolektivity se nazývají pouze svým skupinovým jménem – jako *Sintí* (česky *Sintové*), *Manuša, Kale* apod. Příbuznost s ostatními romskými skupinami nepopírají, svůj vlastní název však nadřazují obecnějšímu termínu Rom. Vědomí shodné země původu, společných prvků kultury i historických osudů vytváří mezi těmito celky jisté vazby, dnes ještě posilované postupující integrací Romů do majority, a tedy i stíráním specifických rozdílů mezi jednotlivými skupinami romského etnika. V průběhu dějin se vědomí sounáležitosti udržovalo nejen díky vlastním shodným znakům antropologickým a kulturním, ale i vlivem trvale odmítavého postoje majority ke všem minoritním skupinám, jež kdysi přišly z Indie. **Jako červená nit dějinami Romů se táhne pohled většinové společnosti na romské skupiny jako na jediný a v podstatě homogenní „cikánský" celek bez ohledu na jeho faktickou diferenciaci.** Naopak zase opozice vůči majoritě dodnes zůstává významným identifikačním faktorem Romů kdekoli na světě.

V podmínkách naší republiky není problém se jmény romských skupin příliš markantní, protože většina se hlásí k označení Romové – *Roma* (pouze menší skupinka německých Romů používá etnonymum *Sintí*). Slovo ***Rom*** tak zůstává jedním z nejrozšířenějších autetnonym. Ke stejným typům vlastních názvů patří již zmíněné skupinové jméno: ***Sintové***, dále ***Manušové*** – jedna ze skupin francouzských Romů, někteří Romové ve Velké Británii si říkají ***Romanichalové***, ve Španělsku ***Kale*** apod. (o dělení Romů do skupin u nás viz kap. 14, s. 63).

Vysvětleme nyní původ některých dalších názvů, kterých se Romům v průběhu dějin dostalo od majority. Například označení Romů v anglofonních zemích – **Gypsies** vzniklo ze slova Egypcians, Egypcions, Egypsies. Stejného původu je také pojmenování Romů ve Španělsku – **Gitanos** (vznik ze slova Egiptianos, Egitanos), podobně vznikla v minulosti i přezdívka pro Romy, jako např. ve slovenštině **Farahún** nebo v maďarštině Fáraó népe (faraónův lid), která má jednoznačně negativní konotaci. Je zjevné, že všechny uvedené termíny mají nějakou souvislost s Egyptem.

Romové sice nepocházejí z této země, ale delší dobu se někteří z nich zdržovali v oblasti tzv. Malého Egypta, jak se nazývalo okolí města Méthoné (Modon) na Peloponéském poloostrově; zde vytvořili poměrně velkou a v pramenech vícekrát zmiňovanou kolonii. Po příchodu do střední Evropy domněnku o egyptském původu Romové ještě podpořili pověstí, jež měla doložit jejich křesťanské založení. Dle pověsti putují světem v rámci pokání, neboť odmítli poskytnout nocleh Marii s Josefem, prchajícím s malým Ježíšem do Egypta před Herodesem. Legenda o egyptském původu Romů byla bezpochyby podporována i tajemným propojením starověkého Egypta s okultismem a magií, jejímž provozováním byli Romové známí. Domněnka o egyptském původu

Romů se ujala v Evropě natolik, že středověkými prameny jsou Romové nejčastěji označováni buď jako Acingané, nebo Egypťané.

Romy na jejich prvotní cestě Evropou provázely i další pověsti spjaté s deklarací snah o křesťanské pokání. Jedna z nich praví, že romští kováři ukovali hřeby pro Ježíšovo ukřižování, a proto musí jejich potomci činit pokání. Je pravděpodobné, že „image" křesťanských kajícníků mělo Romům pomoci vzbudit sympatie nebo alespoň jisté pochopení u bigotně založeného obyvatelstva. Existuje však i další verze legendy; podle ní naopak Romové vystupují jako dobří křesťané. Putují světem nikoliv z důvodu pokání, ale na počest Pána, který musel také opustit svůj domov, když prchal před Herodesem.

Není jednoznačné, zda Romové přicházejí do Byzance najednou, i když třeba ve výrazně sociálně a profesně strukturované vlně, anebo postupně – ve vlně trvající i několik desetiletí. Nové poznatky ze srovnávací lingvistiky však vylučují dříve rozšířenou teorii, že šlo o více migračních vln ve významnějších časových intervalech. Pokusy o rekonstrukci jazyka, kterým tehdy předkové Romů mluvili (protoromštiny) dokazují, že to byl jazyk velmi jednotný a ke vzniku různých romských dialektů začalo docházet teprve poté, co Romové opustili Byzanc. Každopádně evropským prostorem se již Romové pohybují rozděleni do řady samostatných skupin.

Dále Evropou postupovali Romové podél toku řeky Dunaje směrem k Panonské nížině a do Uher. Ze 14. století se objevují historické zprávy, které potvrzují přítomnost Romů v Uhrách. Přímo v oblasti dnešního Slovenska (první historická zpráva o přítomnosti Romů na Slovensku je z roku 1322) se v 15. století pohybovaly romské skupiny, jejichž vůdci přijímali po vzoru dominantní společnosti pojmenování král nebo vojvoda (z toho se vyvinulo romské slovo *vajda* – starosta romské skupiny, osady). Jednalo se např. o skupiny vedené králem Sindelem, vojvodou Panuelem, Michalem a Ondřejem. Tato uskupení se postupně i dále dělila, ale patrně spolu stále udržovala spojení, předávala si informace, někdy i opisy průvodních listů neboli glejtů. **Průvodní glejty** byly vydávány zpravidla panovníkem a jejich držitelům měly zaručovat bezpečnou cestu územím vydavatele i volný návrat (předchůdci cestovních dokladů). V případě romských skupin šlo o ochranu na cestě konané v rámci pokání; listiny mohly obsahovat ustanovení zaručující veliteli skupiny – *vajdovi* – svrchovanou soudní moc nad všemi členy vlastní komunity.

Užívání titulů jako vévoda/vojvoda, hrabě, baron, král bylo v souvislosti s předáky romských skupin v minulosti poměrně časté. Pokud necháme stranou ne zcela vyloučenou, ale i tak spíše ojedinělou možnost, že v čele romské skupiny mohl stát Nerom – skutečný příslušník šlechty, pak uvedených titulů používali zejména romští vůdci vlastních skupin. Užívali jich výhradně v kontaktu s neromským prostředím, aby v něm vzbudili patřičnou vážnost a srozumitelnými výrazy přiblížili své postavení ve vlastní komunitě. Uvnitř skupiny však těchto termínů zpravidla neužívali. Rom označovaný jako baron nebo král byl člověk, který stál v čele skupiny (romsky: *vajda, mujalo, čhibalo* apod.), v jejím rámci byl relativně movitý a především požíval autority všech členů. Byl mluvčím skupiny ve styku s majoritou. Míval také hlavní slovo při rozhodování důležitých vnitřních záležitostí komunity, dohlížel na dodržování zvykových rodových pravidel – zákonů a rozhodoval o trestech pro případné viníky – předsedal u romského soudu. U nás dnes volí svého představitele – „krále" již jen Romové olašští, kteří jako jediní z našich Romů dosud zachovávají instituci romského soudu – v olašském dialektu romštiny: *krisi*.

Je jisté, že již ve 14. století existovalo u nás povědomí o existenci lidí zvaných Cikáni, neboť slovo se tu a tam objeví v historických záznamech, i když není jisté, zda je užito přímo v souvislosti s osobou romskou nebo pouze jako přezdívka pro Neroma.

Za první bezpečnou zmínku o Romech v českých zemích je považována zpráva ze Starých letopisů českých uváděná k roku 1416, dle okolností patrně patří až k roku následujícímu. Rok **1417** je tedy rokem, o kterém s jistotou víme, že **Romové již byli na našem území**. Pražský kronikář zaznamenávající počátky husitského hnutí píše stejně nelichotivě o táboritech jako o v Praze přechodně přítomných Romech. Z roku 1417 máme jejich přítomnost potvrzenu také ze Znojma a o rok později z Chebu. Po tomto roce však zprávy o Romech na našem území mizí, a to přibližně na šest desetiletí.

V roce **1417** vystavil v jihoněmecké Lindavě Zikmund Lucemburský (tehdy římský a uherský král) průvodní list pro skupinu „cikánských křesťanských psanců". V roce **1422** papež Martin V. vystavil glejt pro Romy vedené „vojvodou" Ondřejem, aby po 7 let ochraňoval jejich putování v rámci přikázaného pokání. V témže roce je stejná skupina připomínána v severoitalské Bologni, jiná potom ve švýcarské Basileji.

V roce **1423** vydal Zikmund Lucemburský na Spišském hradě další průvodní glejt pro skupinu „vojvody" Ladislava. Opisem listiny se brzy vykazovala i velká skupina vedená „králem" Sindelem, což dokládá existenci spojení mezi skupinami. Romové putovali směrem na západ, to znamená, že pokračovali přes jižní Slovensko opět do českých zemí, ale i dále.

Velký pohyb romských skupin z Uher do střední a západní Evropy právě ve druhém desetiletí 15. století mohl být způsoben tlakem expanzivních Turků.

V 15. století přicházejí Romové do Francie. Zde vzniklo později dosti populární označení **Bohém**. Bohémiens byli totiž Francouzi nazváni Romové, neboť přicházeli z Čech, francouzsky la Bohême. Mnohem později slovo zobecnělo jako pojmenování lidí neuznávajících konvence, žijících svobodně. Často je výraz spojován s umělci a jejich způsobem života. Termín bohém, označující společenskou avantgardu, která bourá rigidní konvence, získal postupně lichotivý přídech a jeho spojitost s Romy byla pozapomenuta (alespoň v našich zemích).

Ještě v **15.** století pronikli Romové i do severní Evropy, a to ve dvou proudech. Západní prošel z Čech do Německa, Francie, Španělska, Holandska, Dánska a Norska, kam se Romové dostali asi až v **16.** století. Na Britských ostrovech jsou doloženi po roce 1500. Východní proud směřoval z východní Evropy přes Uhry a dnešní Slovensko do Polska, Finska a Švédska. Mnohem později přišli Romové na Ukrajinu a do Běloruska, na území Ruska se však v té době nacházela již část Romů, kteří sem přišli z Arménie a z Balkánu. Do Ameriky a Austrálie přicházejí Romové zároveň s ostatními přistěhovalci z Evropy.

Doporučená literatura:

Dějiny Byzance, autorský kolektiv pod vedením Bohumily Zástěrové, Praha 1992.

Fraser, Angus: Cikáni. Praha 1998.

Gilsenbach, Reimar: Weltchronik der Zigeuner. Frankfurt am Mein, Berlin, Bern, N.Y., Paris, Wien 1977.

Hübschmannová, Milena: Historeo znamená pátrám (úvahy o pramenech k romským dějinám). In: Romano Džaniben, 1–2/95, s. 61–66.

Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc 1999.

Nečas, Ctibor: Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech. Olomouc 1997.